

СХІДНА АЗІЯ – УКРАЇНА: ЧАС ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ВІДНОСИН

Авторська група:

Михайло Гончар, Сергій Вишнівецький, Оксана Буковинська, Оксана Іщук

1. ВСТУП. НОВІ ГЕОПОЛІТИЧНІ КОНФІГУРАЦІЇ

Лютнева хвиля триваючої з 2014 року агресії РФ проти України кардинально змінює геополітичний баланс у світі, змушує політиків і простих громадян осмислювати існуючий порядок речей. Ця агресія є не тільки війною проти українського народу, але й проти демократії та свободи загалом. Упродовж останніх кількох десятиріч років країни з сильною автократичною системою консолідували свої зусилля для посилення геополітичного впливу у світі. Це стосується Китаю, Росії, Ірану, Північної Кореї, Білорусі, Венесуели. До цього неформального альянсу автократій тяжіють нинішні режими в Туреччині, Бразилії, низці країн Африки, Азії та Латинської Америки.

Світ перебуває на етапі тектонічної зміни усталеного після II Світової війни геоекономічного та геополітичного порядку, де так чи інакше домінувала західна цивілізація. Світ XXI століття усе менш є світом Заходу, світом Європи й усе більш світом Сходу, світом Азії. Однак, в азійському світі домінують режими автократичного характеру. По суті, починаючи на заході континенту з Туреччини і закінчуючи на його Далекому Сході Китаєм, Азія представлена поясом країн з авторитарними режимами на чолі. І тільки Північно-Східна Азія являє собою виняток.

Японія, Південна Корея і Тайвань стали азійським оплотом західної цивілізації. Більше того, поєднавши західну модель демократичного устрою та свободи підприємництва з національними традиціями та бізнесовими практиками, вони стали локомотивами технологічного розвитку в глобальному масштабі. Ці три країни наприкінці XX – початку XXI ст. перевершили трансатлантичний світ, продемонструвавши наочний результат синергії східної та західної моделей.

Реаліями XXI століття є глобальна солідаризація автократій при усьому неспівпадінні їхніх інтересів. Китай, Іран, Туреччина, Росія де-факто утворюють євразійський альянс проти демократій Європи та Північної Америки, захоплюючи плацдарми, в тому числі і в Європі. Шанхайська організація співробітництва під егідою Китаю є

наочним підтвердженням такої солідаризації. Яскравий приклад захоплення силами глобальної автократії плацдармів у західному світі – формально демократична, фактично неоавторитарна Угорщина. Світ став багатополярним з такими державами-гойдалками як Туреччина, Індія, Бразилія, Південна Африка, Мексика, Індонезія, які залишаючись посередині між демократією та авторитаризмом схильні змінювати полюс відповідно до своїх ситуативних інтересів.

Агресія РФ проти України, що триває з 2014 року й інтенсифікувалась Кремлем у лютому 2022-го, змушує Україну переглянути свої стратегії задля виживання та подальшого відновлення і розвитку. Виключно прозахідна орієнтація Києва в традиційному розумінні Заходу як трансатлантичного альянсу Європи, Великої Британії та Північної Америки, не дають вичерпного результату ні у питанні безпеки, ні у питанні подальшого відновлення країни та її розвитку як інтегральної частини західних альянсів – НАТО та ЄС.

Російська агресія проти України наочно продемонструвала політичне банкрутство франко-німецького тандему, як локомотиву Європи. Він виявився нездатним зупинити агресора, більш того, дворушницька діяльність Берліна та Парижа впродовж останніх років, спрямована на збереження статус-кво торговельно-економічних відносин з РФ, стала додатковим стимулом ескалації її агресивних дій як проти України, так і проти Європи та Заходу у цілому.

Так само безрезультатною є модель орієнтації на Китай, як глобальний локомотив розвитку. Китай дбає тільки про власний розвиток, створивши унікальний по масштабу та маніпулятивності власний проект глобалізації під назвою «Один пояс, один шлях». Цей проект китайського експансіонізму, насправді, служить не синергії розвитку, а є механізмом оксамитової колонізації через використання корупціогенних практик у третіх країнах, відточених корпоративними суб'єктами КНР протягом тривалого періоду зовнішньоекономічної діяльності.

З огляду на зазначене Україні важливо використати потенціал відносин з країнами Східної Азії, які є сучасними технологічними локомотивами, мають потужний інвестиційний потенціал та є східним форпостом західної цивілізації. Тим більше, що сам Захід також прямує на Схід. Чотиристоронній діалог з безпекових питань QUAD та тристоронній формат AUKUS – підтвердження тому. Україна має тривалу історію відносин з Японією та Південною Кореєю. Настав час поглянути і в бік Тайваню, залишаючись на формальній позиції одного Китаю.

2. УКРАЇНА – СХІДНА АЗІЯ: ПРІОРИТЕТИ

2.1. Український акцент політики Японії

Північно-Східна Азія – Японія, Південна Корея, Тайвань – умовний бастион західно-орієнтованих східних демократій, відносини з якими недооцінені Україною. Настав час переоцінки підходів.

Реакція щодо російської агресії проти України була хоча й різною – від відвертого засудження з боку Японії та Тайваню до обережної опозиції з боку Південної Кореї, проте, однозначно негативною щодо агресора. Японія, Південна Корея, Тайвань, а також Сінгапур відразу приєдналися до західних країн щодо підтримки України.

Прем'єр-міністр Японії Фуміо Кішіда під час зустрічі з українським колегою Денисом Шмигалем в Нью-Йорку в ході Генеральної асамблеї ООН 22 вересня акцентував увагу на рішучості його країни захищати міжнародний порядок, що ґрунтується на верховенстві права. Прем'єр Кішіда відзначив, що позиція Японії з підтримки України залишається незмінною і Японія стоїть разом з народом України¹. Свою підтримку Україні у відсічі агресії РФ прем'єр Японії неодноразово висловлював в телефонних розмовах з президентом України.

Японія стала захисницею України в Південно-Східній Азії як частині Індо-Тихоокеанського регіону. У травні 2022 року Ф. Кішіда відвідав Індонезію, В'єтнам і Таїланд. У свою чергу міністр закордонних справ Японії Йошімаса Хаясі побував з візитами в Центральній Азії – в Казахстані, Узбекистані і Монголії. Ці візити ставили за мету просування спільної азійської позиції на підтримку позиції G7 щодо російської агресії проти України напередодні саміту G20 на Балі в листопаді 2022 року. Демократичні уряди Тайваню, Японії, Південної Кореї, квазідемократичного Сінгапуру зайняли чітку проукраїнську позицію.

В цьому контексті Указ Президента України №692/2022 від 7 жовтня 2022 року, що підтверджує повагу до суверенітету і територіальної цілісності Японії, включно з її Північними територіями, які продовжують перебувати під окупацією Російської Федерації, є стратегічно правильним рішенням.

Синоцентрична політика Києва та ще й спрямована виключно на Пекін стає анахронізмом. Тим більше, коли мова заходить про те, що основні гравці – США та ЄС дедалі більш чітко і недвозначно займають позицію протидії китайському експансіонізму та спробам встановити гегемонію в певних регіонах світу. Хоча передусім мова йдеться про домінування Китаю в Африці, але Африкою китайський виклик для Заходу не обмежується.

2.2. ЄС та США: ідентифікація китайської загрози

Китайське проникнення в Європу, як і крипто-війна – війна без застосування зброї, але з кібер-атаками, хакерством, пропагандою, корупцією, технологічним шпигунством – проти Європи зсередини Європи за шаблоном, значною мірою схожим на російський – це реалії сучасного ЄС. Тому Європейська Комісія вперше недвозначно не тільки визнала наявність китайського виклику, але й готовність протидіяти йому.

¹ <https://z-upload.facebook.com/embassyofjapaninukraine/posts/1970161626511054>

10 жовтня Верховний представник ЄС з міжнародних справ та оборони Жозеп Боррель виступив із промовою, в якій визнав помилковість окремих підходів Євросоюзу: *«Наше процвітання ґрунтувалося на дешевих енергоносіях з Росії... Іншим джерелом був доступ до великого китайського ринку – для експорту та імпорту, для передачі технологій, інвестицій та дешевих товарів...Китайські робітники з їхніми низькими зарплатами зробили набагато більше для стримування інфляції в Європі, ніж усі центральні банки разом узяті... той факт, що Росія і Китай вже не є тими, ким вони були для нашого економічного розвитку, вимагатиме сильної реструктуризації економіки...»*

Місяцем раніше президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн у своєму щорічному посланні до Європарламенту 14 вересня доволі чітко констатувала: *«...ми не повинні випускати з уваги те, як іноземні автократи націлюються на наші власні країни. Іноземні організації фінансують інститути, які підривають наші цінності. Їхня дезінформація поширюється з Інтернету в аудиторії наших університетів. На початку цього року університет в Амстердамі закритий нібито незалежний дослідницький центр, який насправді фінансувався китайськими організаціями. Цей центр публікував так звані дослідження прав людини, відкидаючи дані про примусові трудові табори для уйгурів як «чутки»...»*

«...ми запровадили законодавство для перевірки прямих іноземних інвестицій у наші компанії на предмет безпеки. Якщо ми робимо це для нашої економіки, хіба ми не повинні зробити те саме для наших цінностей? Нам потрібно краще захистити себе від зловмисного втручання. Тому ми представимо пакет «Захист демократії». Це викриє прихований іноземний вплив і тіньове фінансування»².

В цьому контексті, політичне підігрування Китаю до якого Україна вдалася 6 жовтня ц.р. не підтримавши резолюцію ради ООН з прав людини щодо обговорення імовірного геноциду уйгурів у Китаї, підриває довіру до України.

США ще більш однозначні в позиціонуванні китайської загрози як пріоритету номер один для національної оборони. Таємним документом «Національна оборонна стратегія – 2022» визначено 4 пріоритети оборони, два з яких стосуються Китаю, який ідентифіковано як «найважливіший стратегічний конкурент і головний виклик»³. Росія визнана як «гостра загроза» в Європі. Можна сперечатися з адекватністю бачення глобальних реалій американськими аналітиками (на прикладі прогнозів по Україні якраз можна пересвідчитись у їх неадекватності та хибному сприйнятті реалій, що межує з непрофесіоналізмом), але саме таке бачення є офіційним на берегах Потомаку.

Європейські країна цього року активно долучаються до американської операції забезпечення свободи навігації в Південно-Китайському морі. Військово-морська присутність 7-го флоту США в регіоні добре відома. Європа донедавна була відсутня

² https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ov/speech_22_5493

³ <https://media.defense.gov/2022/Mar/28/2002964702/-1/-1/1/NDS-FACT-SHEET.PDF>

в якості партнера в операціях ВМС США в Тихому океані. Цьогоріч Велика Британія та Франція спрямували до Південно-Китайського моря ударні корабельні групи, Німеччина долучилась до операції своїм фрегатом, як і Нідерланди, чий фрегат був у складі авіаносної групи Сполученого Королівства.

Україна пропонує США та ЄС ініціативу схожої операції із забезпечення свободи судноплавства в Чорному та Азовському морях, де Росія встановила морську блокаду українських портів. У відповідності з Хартією стратегічного партнерства США – Україна, підписаною 10 листопада 2021 року, обидві країни визначені як ключові партнери у Чорному морі для забезпечення свободи судноплавства та ефективної протидії зовнішнім загрозам та викликам у всіх сферах⁴. Київ бажає, щоб Європарламент, Конгрес США, Парламент Великої Британії прийняли відповідні резолюції на підтримку відновлення свободи судноплавства в Чорному морі.

Якщо Україна бажає, щоб партнери пішли назустріч у питанні відновлення свободи навігації в Азово-Чорноморському басейні, через який йде понад 70% вітчизняного експорту, то необхідно не просто брати до уваги їх позицію щодо Китаю, а брати участь в політиці стримування його експансіонізму як на європейському континенті, так і всередині країни зокрема.

2.3. Політика України мовою офіційних документів

Якщо взяти стратегічний напрям геополітичної орієнтації держави, то «Стратегія національної безпеки», схвалена Президентом України у 2020 році, чітко розставляє пріоритети:

34. Набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору – стратегічний курс держави⁵.

35. Всебічне співробітництво зі Сполученими Штатами Америки, Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії, Канадою, Федеративною Республікою Німеччина, Французькою Республікою має для України пріоритетний стратегічний характер та спрямовується на зміцнення гарантій незалежності й суверенітету, сприяння демократичному поступу та розвитку України⁶.

Базові положення «Стратегії національної безпеки» віддзеркалені також і в іншому документі – «Стратегія зовнішньополітичної діяльності України», схваленому РНБО та підписаному Президентом України у 2021 році:

2. В основі зовнішньополітичної діяльності України – стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі (ЄС) та в

⁴ <https://ua.usembassy.gov/uk/u-s-ukraine-charter-on-strategic-partnership/>

⁵ <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

⁶ Там само.

Організації Північноатлантичного договору (НАТО), закріпленій у Конституції України⁷.

4. Зовнішньополітичні зусилля буде спрямовано на розвиток відносин стратегічного характеру з ключовими партнерами на міжнародній арені, передусім з ЄС, НАТО та їхніми державами – членами⁸.

Про Китай в «Стратегії національної безпеки» не йдеться, хіба що він вписаний в загальну формулу розвитку взаємовигідного економічного співробітництва з провідними державами Азії⁹. А ось в «Стратегії зовнішньополітичної діяльності України» Китаю відводиться більше уваги і окремі пункти документу явно протирічать «Стратегії національної безпеки», яка є стрижневою для усіх інших доктринальних документів держави, як це й зазначено в заключних положеннях¹⁰.

Зокрема, мова йдеться, що «відповідно до укладених міжнародних договорів України розвиватиметься стратегічне партнерство з Китайською Народною Республікою»¹¹. Очевидно, що подібна фіксація є сумнівною спробою легалізації статусу Китаю як стратегічного партнера в обхід базового документу вищого порядку, яким є «Стратегія національної безпеки».

Показовим є наступний пункт «Стратегії зовнішньополітичної діяльності України»:
125. Розбудова відносин з Китайською Народною Республікою здійснюватиметься на основі принципів міжнародного права щодо поваги до державного суверенітету і територіальної цілісності держав шляхом реалізації базових міждержавних документів, зокрема Спільної декларації про встановлення і розвиток відносин стратегічного партнерства між Україною і Китайською Народною Республікою, підписаної 20 червня 2011 року. Зовнішньополітичні зусилля будуть спрямовані на активізацію політичного діалогу, подальшу лібералізацію торгівлі та візового режиму, практичне наповнення двосторонніх відносин шляхом започаткування та реалізації спільних проектів у сферах інфраструктури, енергетики, транспорту, промислового виробництва¹².

Прикметно, що згаданій «Спільній декларації про встановлення і розвиток відносин стратегічного партнерства між Україною і Китайською Народною Республікою» неможливо віднайти в офіційних базах документів. Її зміст лишається невідомим, як і статус документу. Очевидно, що його відсутність в публічному доступі означає, як мінімум, те, що підписана декларація не пройшла відповідні внутрішньодержавні процедури для набуття чинності. Тим більш сумнівним виглядає посилання на нечинний документ з невизначеним статусом в офіційному державному документі.

⁷ <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>

⁸ Там само

⁹ <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

¹⁰ Там само

¹¹ <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>

¹² Там само

Інший пункт, який викликає питання, пов'язаний з фіксацією українського інтересу до проекту китайського експансіонізму «Один пояс, один шлях»:

144. Україна заінтересована брати участь у глобальних азійських проектах, зокрема у рамках ініціативи Китайської Народної Республіки «Один пояс, один шлях», в обсязі, що не перешкоджає реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції України¹³.

Джерело:

<https://thegeopolitics.com/chinas-belt-and-road-initiative-an-overview/>

Водночас, карти ОПОШ фіксують лише торговельні маршрути в обхід України або з півночі (через РФ та Білорусь), або з півдня (через Центральну Азію – Іран – Туреччину).

Тобто, китайський проект насправді не бачить українського «стратегічного партнера», надаючи перевагу коридору Росія – Білорусь у виході на ринок ЄС, на його логістичні хаби та порти, хоча найбільш зручний маршрут якраз пролягає через Казахстан, Росію та Україну. Зрозуміло, що російська агресія унеможливила з 2014 року реалізацію такого варіанту, однак, в подальшому китайська сторона не доклала жодних зусиль по стримуванню РФ, виходячи з власного пріоритету створення найбільш економічно

¹³ <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>

оптимальних логістичних схем. Це зайвий раз говорить про те, що ОПОШ є геополітичним проектом китайського експансіонізму, який розглядає пострадянську територію як зону Росії, яка у свою чергу, є сферою впливу КНР – така собі геополітична мотрійка.

Однак, головний висновок, який можна зробити, це те, що стратегічне партнерство з Китаєм шкодить євроатлантичній та європейській інтеграції України.

Інші позиції, що відображені в «Стратегії зовнішньополітичної діяльності України» – глобальне партнерство з Японією:

«126. Стабільним політичним союзником в Азійському регіоні є Японія, відносини з якою визначені як глобальне партнерство».

та ще більш розмите й невизначене партнерство з Південною Кореєю:

«146. Республіка Корея є одним із провідних торговельних партнерів України в Азії... Україна заінтересована в активізації політичного діалогу і зміцненні торговельної та інвестиційної співпраці з Республікою Корея».

Дисбаланси зовнішньополітичних орієнтацій України в Східній Азії очевидні. Довгострокові геоекономічні інтереси України диктують Києву необхідність зміщення акценту української політики більшою мірою на співпрацю з Японією та Південною Кореєю взамін традиційної орієнтації на авторитарний Китай, що не пройшла випробування воєнним часом.

Крок в бік Токіо зроблено – визнання Україною суверенітету Японії над островами Курильської гряди – Еторофу, Кунашірі, Шикотаном та Хабомаї, які є окупованими Російською Федерацією Північними територіями країни¹⁴. 2023 року Японія головуватиме в G7 і проводитиме важливий для України саміт провідної групи західних країн, де фігуруватиме питання післявоєнної відбудови країни¹⁵. Також Японія протягом 2023-2025 р.р. буде непостійним членом РБ ООН. Посол Японії в Україні Кунінорі Мацуда, виступаючи 9 жовтня 2022 р. в Києво-Могилянській бізнес-школі, акцентував увагу української аудиторії, що Україні варто орієнтуватися не лише на співпрацю у Європейсько-Атлантичному, а й у Індо-Тихоокеанському регіоні, де знаходиться Японія¹⁶.

Природнім доповненням східно-азійського напрямку української політики мають стати прагматичні економічні відносини з Тайванем. Без цього компонента синоцентричний вектор зовнішньої політики України виглядає штучно урізаним.

¹⁴ <https://www.president.gov.ua/documents/6922022-44369>

¹⁵ https://www3.nhk.or.jp/nhkworld/uk/news/20220930_41/

¹⁶ <https://z-upload.facebook.com/embassyofjapaninukraine/posts/1970161626511054>

3. ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН З КНР ТА ТАЙВАНЕМ

3.1. Українсько-китайська торгівля та інвестиції

Експорт України в Китай щороку зростає на 12,2% протягом останніх 25 років¹⁷. У 2020 році Україна експортувала товари в КНР на суму 7,26 млрд. дол. США, зокрема залізну руду, кукурудзу та рослинну олію¹⁸. У 2021 році експорт склав 9,4 млрд. дол. США, імпорт з Китаю становив 9,8 млрд. дол. США¹⁹. Таким чином торговельний баланс має невелике від'ємне сальдо.

Китай імпортує з України декілька стратегічно важливих товарів. Це стосується сільськогосподарської продукції та залізної руди. Упродовж останніх п'яти років КНР поглибила свою залежність від імпорту української кукурудзи. Китайська компанія з переробки та торгівлі харчовими продуктами COFCO International має треті за величиною після Бразилії та Аргентини виробничі та транспортні потужності саме в Україні, зокрема управляє власним портовим терміналом у Миколаєві, чотирма зерновими елеваторами вздовж Дніпра, управляє заводом з переробки насіння соняшнику під Маріуполем²⁰.

Водночас упродовж останніх десятиліть співпраця Китаю та України у військово-технічній галузі дала можливість Пекіну отримати певну незалежність від отримання російських технологій. Україна була третім за величиною постачальником зброї до КНР після Росії і Франції²¹. В останні роки експорт продукції ОПК з України до Китаю складався з газових турбін для китайських есмінців, авіаційних турбовентиляторних двигунів, танкових дизелів та декілька транспортних літаків Іл-78²².

Також Китай імпортував неон з України. До війни Україна постачала на світовий ринок 55% неону²³. Його виробляли маріупольський «Інгаз» та одеський «Кріоін». Вони очищали неон, отриманий з російських сталеплавильних заводів. З початком війни вони зупинили свою діяльність.

Китай традиційно цікавили декілька напрямків інвестування в Україні – сільське господарство, переробка аграрної продукції, портова та залізнична інфраструктура, відновлювана енергетика, ОПК.

¹⁷ <https://thediplomat.com/2022/03/the-cost-of-the-war-to-the-china-ukraine-relationship/>

¹⁸ Там само

¹⁹ Там само

²⁰ <https://chinaobservers.eu/the-enemy-of-my-friend-remains-my-friend-chinas-ukraine-dilemma/>

²¹ <https://thediplomat.com/2022/03/the-cost-of-the-war-to-the-china-ukraine-relationship/>

²² Там само

²³ <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/22/684453/>

КНР з 2016 року по 2021 рік наростила темпи інвестицій в економіку України у п'ятеро і сягнула 260 млн. дол. США, згідно з даними дослідження «Центру економічної стратегії»²⁴. Насправді, реальне інвестування в економіку України з боку КНР пов'язане лише з кількома угодами, зокрема, отримання компанією CNBM сонячних електростанцій групи Active Solar та придбання компанією SOFCO низки активів, які займаються логістикою сільськогосподарської продукції²⁵.

Загалом щодо прямих інвестицій Пекіна, то їх частка складає менше 1%²⁶. У той же час інвестиції з країн ЄС мають 72%²⁷. Однак, слід мати на увазі, що багато китайських компаній, які працюють та інвестують в Україні, зареєстровані в інших юрисдикціях і використовують свої регіональні центри в Європі чи Центральній Азії для придбання акцій або готового бізнесу. Приватна присутність Пекіна та рівень прямих іноземних інвестицій є значно вищими, ніж ті, що відображені в офіційній статистиці, враховуючи спеціальні механізми інвестування. Китайські державні підприємства мають вигідні контракти в Україні на проекти цивільної інфраструктури (дороги, портові термінали, залізниці, лінії метро, електростанції) і приватні промислові підприємства, вартість яких з 2011 року перевищує 7 млрд. дол. США²⁸.

3.2. Прогресуючі ризики моноорієнтації на КНР

Зарубіжні експерти неодноразово наголошували на ризиках співпраці з Китаєм, посиляючись на непрозорі механізми з корупційною складовою, прихованими витратами і певними політичними вимогами до України. Справа в тому, що інвестування КНР у молоді демократії мають свою особливість на відміну від того, як вкладає кошти Захід.

Дослідження показали, що інвестиційні (кредитні) угоди з Китаєм у більшості випадків базуються на непублічних домовленостях між чиновниками обох країн, можуть мати приховані економічні і політичні умови. Експерти стверджують, що деякі інвестиції Китаю ідуть через Сінгапур, Нідерланди та різні офшори. КНР часто використовує боргові інструменти, а кредити надають державні банки. Найбільшими інвесторами є китайські державні підприємства, а відповідно все відбувається виключно за згоди китайського уряду. Китайські компанії працювали з українськими державними підприємствами ПЕК, АПК, ОПК.

Окрім того, Китай не готовий брати на себе відповідальність за ризики. Значна частина угод вимагала участі українського уряду і державних гарантій. Експерти також зазначають те, що більшість китайських інвестицій створюють незначну додану вартість.

²⁴ <https://www.radiosvoboda.org/a/kytai-ukrayina-investytsiyi-kredyty-knr-kpk/31487078.html>

²⁵ <https://www.facebook.com/cesukraine/posts/4871476329547259>

²⁶ <https://www.radiosvoboda.org/a/kytai-ukrayina-investytsiyi-kredyty-knr-kpk/31487078.html>

²⁷ Там само

²⁸ <https://tsn.ua/svit/ukrayina-ta-kitay-vitratyat-7-milyardiv-dolariv-na-vtilenniya-spilnih-proektiv-1055860.html>

Особливістю угод з Китаєм є те, що ця країна часто намагається включити у контракт умову про передачу інтелектуальної власності, а якщо цього немає – орієнтується на копіювання потрібного обладнання, забезпечити перенесення важливого виробництва до Китаю тощо. Це можна назвати своєрідним інтелектуальним рейдерством і промисловим шпигунством. Також Китай вимагає більші відсотки, ніж західні донори, але замість цього не вимагає проведення реформ, що дуже до вподоби корумпованій бюрократії.

Китай продемонстрував щодо України досить не партнерську поведінку. Відомий скандал щодо спроби китайського приватного та державного капіталу отримати повний контроль над одним з провідних українських підприємств ОПК – компанією «Мотор Січ». Ці кроки вчасно заблокував Антимонопольний комітет, СБУ, суди та РНБО. Іншою скандальною справою була українсько-китайська угода про спільне серійне виробництво Ан-225 «Мрія»²⁹. Про це стало відомо у 2016 році. На щастя, спроба ця зрештою була припинена.

Не менш відомою є історія з авіаносним крейсером «Варяг», який в недобудованому вигляді (67% готовності)³⁰ залишився в Україні після розпаду СРСР. У 1998 році його, фактично за ціною металобрухту – 20 млн. дол. США, придбала китайська компанія під прикриттям проекту створення оригінального плавучого центру розваг³¹. З 2005 по 2010 рік корабель пройшов капітальний ремонт, добудову та модернізацію. Упродовж двох років у режимі найвищої секретності Китай провів його випробування. 25 вересня 2012 року перший авіаносець увійшов до складу ВМС НВАК під назвою «Ляонін»³². Це була перша історія масштабного обману Пекіном Києва.

Показово і те, що російські війська, руйнуючи промислову інфраструктуру масованими обстрілами, утримуються від вогневих уражень об'єктів, які належать або контролюються китайськими інвесторами. За деякою інформацією, це результат двосторонньої домовленості високого рівня, що китайські активи не буде знищено в ході бойових дій, а заплановані інвестиції будуть збережені. Ймовірно, в Пекіні розраховують отримати активи «МоторСічі» неушкодженими, а російські війська намагаються будь-що захопити Запоріжжя, щоби продемонструвати договірроздатність Москви.

3.3. Центральна Європа, Китай і Тайвань: вектор еволюції відносин

У квітні 2022 року минуло десять років від заснування формату співпраці між Китаєм та країнами Центрально-Східної Європи “17+1”, який включав Албанію,

²⁹ <https://www.radiosvoboda.org/a/kytai-ukrayina-investytsiyi-kredyty-knr-kpk/31487078.html>

³⁰ <https://www.niknews.mk.ua/2015/01/20/biznesmen-iz-gonkonga-zajavil-prava-na-kuplennyj-knr-u-ukrainy-avianosets-varjag/>

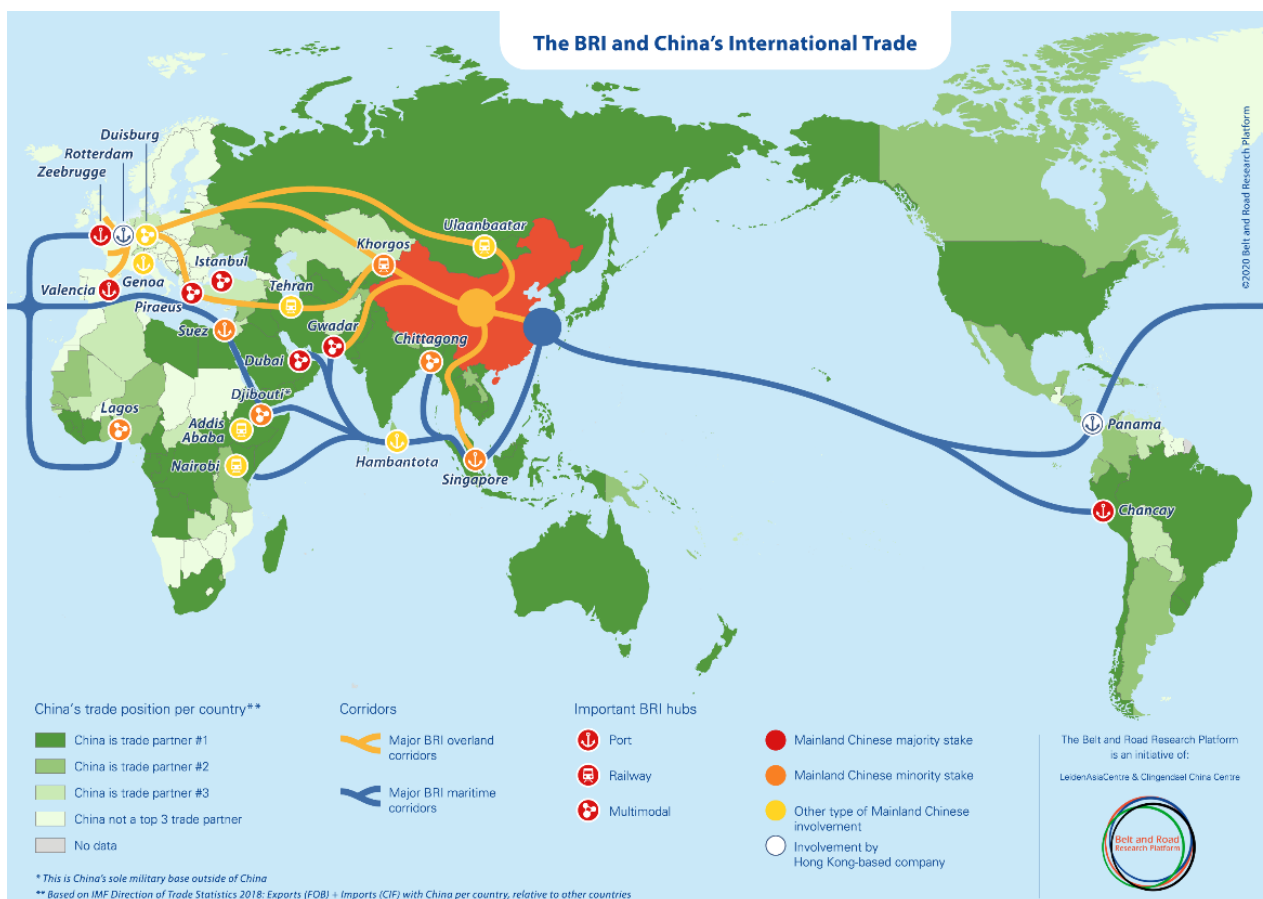
³¹ Там само

³² Там само

Боснію і Герцеговину, Болгарію, Хорватію, Чехію, Естонію, Грецію, Угорщину: Латвію, Литву, Північну Македонію, Чорногорію, Польщу, Румунію, Сербію, Словаччину і Словенію “плюс” Китай. Попри схильність Пекіну гучно відзначати такі дати, річниця пройшла непомітно. Китай надіслав спеціального представника Хво Юджена в тур регіоном у квітні 2022 для того, щоб “далі сприяти співпраці... та розвіяти непорозуміння, особливо через позицію Китаю щодо кризи в Україні”³³.

Відмова Китаю засудити вторгнення РФ в Україну ймовірно була останньою краплею для формату 17+1, який і так вже занепадав. Україна відіграла важливу роль у від’єднанні ЦСЄ від Китаю, тому що багато країн регіону остерігаються РФ, а КНР сприймають як близького партнера РФ. Виняток становлять «троянські коні» Росії в Європі – Угорщина та Сербія.

Формат 17+1 набув особливої важливості у 2013 році, з запуском ініціативи Пояс і Шлях. Регіон ЦСЄ став ключовим у планах Сі Дзіньпіня створити трансконтинентальну інфраструктуру, яка би сполучила Китай з ринками Західної Європи.

Джерело: <https://www.clingendael.org/publication/new-map-belt-and-road-initiative>

³³ <https://www.globaltimes.cn/page/202204/1259758.shtml>

Країни ЦСЄ тимчасом сподівалися на китайські інвестиції та торгівлю. З часом ці надії розвіялися, китайські інвестиції та торгівля й далі надходили у багатші західноєвропейські країни. Замість інфраструктури вони отримали форуми, замість фабрик — програми обміну, замість експорту — літні табори.

Брюссель почав підозрювати, що метою механізму 17+1 було посіяти незгоду всередині Євросоюзу, хоча Пекін неодноразово заперечував такі наміри. З сімнадцяти країн формату, дванадцять є членами ЄС й існування окремої зовнішньої політики щодо КНР викликало питання в Єврокомісії.

У квітні 2021 Литва оголосила про вихід з 17+1, а влітку того ж року дозволила відкрити Представницький Офіс Тайваню у Вільнюсі. Відтоді Пекін наклав неофіційні санкції на Литву, включно з переліком заборонених для експорту товарів. Лютий завдав формату 17+1 фатальний удар — напад РФ на Україну.

Співпраця Китаю з РФ завжди непокоїла країни ЦСЄ, які бачать в РФ загрозу своїй національній безпеці. Вторгнення РФ в Україну довело їм, що Москва лишається серйозною, навіть екзистенційною загрозою. У цьому контексті реакція Китаю — не тільки відмова засудити РФ за напад, а й звинувачення НАТО у кровопролитті — позбавила Пекін будь-якої довіри до нього як до надійного партнера. Зрештою, 15 країн з 17 входять у НАТО, за винятком Боснії та Герцоговіни і Сербії. Вони бачать, як Китай применшує їхні безпекові занепокоєння і виправдовує рішення РФ напасти на сусідню країну.

Зверхня риторика Китаю щодо Європи, тенденція інтерпретувати кожен рух країни-партнера як зрежисований Вашингтоном, також не сприяє добрим відносинам. Наприклад, під час туру країнами ЦСЄ вищезгаданого Хво Юджена видання «Huanqiu Shibao» написало: *«Під глибоким впливом США деякі країни ЦСЄ вважають засудження РФ “політично коректним” і ставляться до китайської позиції по Україні дуже емоційно, а ця емоційність вихлюпується на двосторонню співпрацю. Прагматична співпраця Китаю з країнами ЦСЄ постраждала від геополітики та емоцій, розпалених США»*³⁴.

Таке ставлення Пекіну не здобуває підтримку країн ЦСЄ. Навіть якщо формат Китаю з країнами ЦСЄ виживе, то це більше не буде 17+1. Схоже, в Пекіні відчують свою поразку в ЦСЄ, хоча і не визнають цього. Опубліковані напередодні візитів Сі Дзіньпіна до Казахстану та Узбекистану статті в провідних ЗМІ цих країн, свідчать про акцент китайської політики на Центральній Азії та двох її провідних країнах, що вписується в стратегічний формат «КНР – Центральна Азія», оголошений Пекіном. Очевидно, у Пекіні остаточно вирішили що суміжно-прилеглий регіон Центральної Азії (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан, Туркменістан) є більш вагомим пріоритетом, ніж віддалений прозахідний і в китайському уявленні найбільш проамериканський регіон Центральної Європи (країни Балтії, Польща, Чехія, Словаччина, Румунія та Україна).

³⁴ <https://www.globaltimes.cn/page/202204/1259758.shtml>

3.4. Україна і Тайвань в контексті політики «одного Китаю»

В рамках «політики одного Китаю» Україна орієнтувалася більше на співпрацю з Китаєм і недооцінювала Тайвань. Але війна продемонструвала, що така орієнтація є неадекватною сучасному стану справ та тенденціям.

Хоча двостороння співпраця розпочалася ще в 1992 році, але вона так і залишилася на рівні неофіційних відносин. Досі у Тайвані нема представницького офісу України, як і відсутнє будь-яке представництво Тайваню в Україні. Аномалією було вирішення консульських питань через Тайбейське бюро в Москві. Важливо, що вже через два дні після російського збройного вторгнення в Україну, 26 лютого, Тайбей перевів відповідні повноваження до свого представницького офісу у Варшаві.

Після розпаду СРСР в 1991 році уряд Тайваню активно працював над налагодженням дипломатичних відносин з незалежною Україною. У цей же час дипломатичні відносини з Україною встановлювала і Китайська Народна Республіка. Вона досягла успіху у своїх зусиллях і щоразу висловлювала різкі протести за будь-якої спроби з боку Тайваню налагодити співпрацю з Україною.

У результаті пропозицію встановити офіційні українсько-тайванські відносини було відхилено. Через Міністерство закордонних справ Україна запевнила, що «вважає Тайвань невіддільною частиною Китаю». Хоча Україна продовжувала підтримувати неофіційні зв'язки з Тайванем, але на офіційному рівні дотримувалася політики дистанціювання.

У 2005 році двостороння торгівля між Тайванем та Україною становила майже 300 мільйонів доларів США. Тайвань експортує до нас здебільшого інформаційне й телекомунікаційне обладнання, запчастини для електроніки, сталь та автомобільні запчастини. Український імпорт включає хімікати, нафту, метали (алюміній, залізо, сталь, цинк) і сільськогосподарську продукцію. Україна має всі шанси поглибити співпрацю з Тайванем у галузі високих технологій, розбудови мережі 5G.

У 2007 році Асоціація розвитку зовнішньої торгівлі Китайської Республіки (Тайвань) заснувала в Києві Тайванський торговельний центр, але відсутність офіційних представництв в обох країнах не дала можливості цій співпраці розвинутися повноцінно. Помітно почала знижуватися і двостороння торгівля між Тайванем і Україною.

Практично позиція Києва продовжує ґрунтуватися на спільній заяві президента-втікача Віктора Януковича та голови КНР Ху Цзіньтао від 2 вересня 2010 р. стосовно всебічного підвищення рівня китайсько-українських відносин дружби і співробітництва. У ній зазначено: *«Сторони вважають, що взаємна підтримка з питань, що стосуються державного суверенітету, єдності та територіальної цілісності, лежить в основі китайсько-українських відносин», «українська сторона підтвердила, що підтримує і в подальшому буде підтримувати політику «одного Китаю», виступає проти «незалежності Тайваню» в будь-якій формі, проти вступу Тайваню до міжнародних*

організацій, членами яких можуть бути лише суверенні держави, а також не здійснюватиме жодних офіційних контактів з Тайванем»³⁵.

В той час, як Україна дотримувалась означених позицій, ігноруючи навіть цілком правомірну можливість встановлення економічних відносин з Тайванем, КНР ігнорувала взяті на себе зобов'язання, зафіксовані у спільній заяві: «Китайська Сторона підтверджує повагу до незалежності України, її суверенітету та територіальної цілісності. Китайська Сторона високо оцінює рішення Української Сторони позбутися в односторонньому порядку ядерної зброї та вступ України в статусі без'ядерної держави до «Договору про нерозповсюдження ядерної зброї», а також підтверджує, що згідно із Заявою Уряду КНР від 1994 року, принципова позиція Китаю щодо незастосування ядерної зброї або загрози її застосування проти неядерних держав та без'ядерних зон поширюється на Україну»³⁶.

Практично, китайська сторона була і лишається не тільки бездіяльною щодо підтримки України в контексті російської агресії, починаючи з 2014-го року, але, навпаки, приховано сприяла Росії в її протиправних діях на незаконно анексованому Кримському півострові. Вербально декларуючи відданість КНР принципам суверенітету, територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи, на ділі Пекін сприяв агресору, відмовляючись у введенні санкцій, а також допомігши в реалізації стратегічно важливого проекту – енергомосту в окупований Крим через Керченську протоку. Останній був би неможливим без участі зарубіжних компаній. На допомогу агресору Пекін надіслав китайських підрядників «Jiangsu Hengtong HV Power System» та «Shanghai Foundation Engineering Group Co, Ltd.» разом з спеціалізованим судном-кабелеукладачем JIAN JI 3001³⁷.

Також можна спостерігати повну бездіяльність КНР в питанні протидії ядерному шантажу України з боку Росії. Попри сумнівність ідеї запрошення КНР до кола гарантів безпеки України, Київ у квітні 2022 року запропонував Пекіну долучитися. За словами міністра закордонних справ Дмитра Кулеби, такий жест «є ознакою нашої поваги та довіри до Китайської Народної Республіки»³⁸. За півроку з Пекіна не отримано жодної офіційної реакції, зате щодня китайські пропагандистські рупори звинувачують США і НАТО у «війні в Україні», слідуючи наративам російської пропаганди. Позитивом є те, що керівництву України вистачило здорового глузду відмовитись від бездумної ідеї бачити КНР в числі гарантів безпеки.

На сьогодні в Верховній Раді України група депутатів створили міжфракційне об'єднання для підтримки співпраці з Тайванем. Ведеться робота над відкриттям представницького офісу Тайбея у Києві та дзеркально України в Тайбеї. Пекін сприймає

³⁵ http://ua.china-embassy.gov.cn/rus/zwxg/201009/t20100906_3206513.htm

³⁶ Там само

³⁷ https://espreso.tv/article/2016/05/04/chy_zmozhe_rosiya_zrobyty_krym_energonezalezhnym

³⁸ <https://www.rbc.ua/rus/news/svoyi-interesi-chiemu-botsi-kitay-viyeni-rosiyi-1664467503.html>

подібні кроки інших держав досить «дражливо», але Україна має достатньо простору для маневру.

Показово, що РФ має посольство на Тайвані, причому російською мовою воно на дипломатичних ресурсах іменується саме як посольство (Посольство России в Тайбэй)³⁹, хоча англійською позначено як Представницький офіс Росії у Тайбеї (Representative Office of Russia in Taipei). Робочим механізмом російсько-тайванських відносин є «Московско-Тайбэйская координационная комиссия по экономическому и культурному сотрудничеству (МТКК)»

Реакція і бездіяльність КНР щодо війни Росії проти України фактично нівелювала і без того сумнівний документ про стратегічне партнерство з Україною, який уклали ще у 2011 році. Не можна бути одночасно стратегічним партнером держави-агресора і держави, яка є жертвою агресії. Утримання Китаю при голосування в ООН 12 жовтня по резолюції «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН» є додатковим свідченням фальшивості не тільки декларованої Пекіном підтримки територіальної цілісності України, але й пасивною солідаризацією з російською позицією.

4. ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Зовнішня політика України на східно-азійському напрямку є анахронічною, невиправдано пекіноцентричною, не відповідає стану речей воєнного періоду та потребує корекції.
2. Зміцнення відносин з Японією, яка головуватиме в наступному році в G7 та протягом 2023-2025 р.р. буде непостійним членом РБ ООН мають важливе значення в контексті політико-дипломатичної протидії РФ та питань післявоєнного відновлення України.
3. Відносини з Південною Кореєю мають важливе значення з позиції можливості долучення до санкцій проти РФ та закупівлі високотехнологічного обладнання та комплектуючих як розумній альтернативі продукції китайських та західних виробників.
4. Формально дещо збільшивши дистанціювання від Москви на тлі поразок російської армії в Україні, Пекін тим не менше, залишається на її боці. Збільшені закупівлі російської нафти збільшують доходи РФ. Водночас, обмежуючи можливості продажу української продукції та заміщуючи її постачання російською та з інших джерел, Пекін програмує зменшення надходжень України від експорту продукції в Китай. Як наслідок – погіршення й без того негативного сальдо торговельного балансу України у торгівлі з КНР

³⁹ <https://www.posolstva.net/ru/26380/Russia-embassy-Taipei>

та збільшення експортних надходжень РФ, що підтримує російські можливості продовження агресії проти України.

5. В контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України, як чинника забезпечення довгострокових інтересів національної безпеки, Київ, вибудовуючи подальші відносини з Пекіном має не тільки враховувати політику стримування Китаю з боку США та ЄС, а й бути учасником цієї політики.
6. Опрацювати питання корекції стратегії України щодо Китаю, залишаючись в форматі відносин «одного Китаю», водночас зробити жести уваги до Тайваню. Стратегічне партнерство України та КНР, зафіксоване сумнівною декларацією 2011 року, не пройшло випробування російською агресією проти України. Пекін, декларуючи формально підтримку територіальної цілісності України, фактично грає на боці агресора, репродукуючи наративи пропаганди Кремля як всередині країни, так і за рубежом.
7. При переосмисленні підходів необхідно взяти до уваги:
  - 7.1. Українсько-китайська торгівля еволюціонує дедалі більше в бік негативного сальдо для України;
  - 7.2. «Спільна декларація про встановлення та розвиток відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР» від 20.06.2011 р. укладена в період правління режиму Януковича уявляється документом сумнівного характеру, підписаним невдовзі після міжпартійного «Договору про співробітництво між Партією Регіонів та Комуністичною партією Китаю», який асиметрично відображає стратегічні інтереси сторін (документ відсутній в офіційній базі даних);
  - 7.3. Дії КНР не відповідають духу проголошеного стратегічного партнерства – сприяння китайських компаній у будівництві Керченського енергомосту до окупованого Криму, справа з прихованим відчуженням «МоторСічі» на користь китайської компанії, домовленості з Росією про неураження активів китайських інвесторів на півдні України – свідчення, що Пекін діє в алгоритмі врахування інтересів Москви і нехтування інтересами Києва;
  - 7.4. Пекін не підтримує санкційний режим проти РФ, хоча мав би бодай частково долучитися до нього з огляду на минулорічну та цього року скандальну згоду України під тиском КНР відмовитися від підпису під заявою Ради з прав людини ООН щодо геноциду уйгурів, яку ініціювала Канада та підтримували всі західні країни;
  - 7.5. Китайський експорт до Росії мікрочіпів та матеріалів, у тому числі таких, що мають військове застосування, різко зріс після 24 лютого, ускладнюючи санкційні зусилля США та їх союзників;

- 7.6. КНР наростила імпорт російської нафти, збільшуючи тим самим доходи РФ і її можливості продовження агресії;
- 7.7. Тайвань з 25 лютого де-факто припинив експорт мікропроцесорів до Росії, а з 6 квітня запровадив експортний контроль де-юре⁴⁰;
- 7.8. Тайвань надав Україні в десятки разів більше допомоги біженцям, ніж КНР.
8. З огляду на наведене вище, уявляється доцільним:
- 8.1. Опрацювати питання відкриття Українського офісу в Тайбеї за схемою, що відповідає усталеній міжнародній практиці для випадку Тайваню. Всього за такою схемою на Тайвані відкрито 71 представницький офіс зарубіжних країн, які де-факто виконують роль д⁴¹ипломатичних установ. Важливо, щоб в назві представництва не фігурувала назва острова (Тайвань), а вживалася назва столиці (Тайбей).
- 8.2. Схеми наслідування є наступними – Польський офіс у Тайбеї, Чеський економічний та культурний офіс у Тайбеї, Словацький економічний та культурний офіс у Тайбеї, Представницький офіс Фінляндії у Тайбеї.
- 8.3. Інший варіант присутності – через представництво некомерційної організації за аналогією з Американським інститутом на Тайвані, що замінив собою посольство США після припинення дипломатичних відносин у 1979 році та працює під наглядом Конгресу США. За такою ж схемою – Німецький інститут Тайбея – працює з Тайванем офіційний Берлін.
9. Дахом для української присутності на Тайвані може стати «Представництво Українського інституту в Тайбеї» з завданнями культурної дипломатії, а також освітніх обмінів. Паралельно може бути відкрито бюро української неурядової організації (за аналогом чеської НУО «Європейські цінності»), під дахом якої будуть здійснюватись необхідні контакти по лінії ВТС та інших делікатних питань. Також на основі принципу взаємності у Києві може бути відкрито Представницький офіс Тайбею, як це має місце в усіх інших випадках зарубіжних країн.

⁴⁰ <https://sanctionsnews.bakermckenzie.com/taiwan-issues-list-of-russia-related-export-controls/>

⁴¹ <https://www.embassypages.com/taiwan>

Використані джерела

1. http://ua.china-embassy.gov.cn/rus/zwgx/201009/t20100906_3206513.htm
2. <https://chinaobservers.eu/the-enemy-of-my-friend-remains-my-friend-chinas-ukraine-dilemma/>
3. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ov/speech_22_5493
4. <https://espresso.tv/article/2016/05/04/chy-zmozhe-rosiya-zrobyty-krym-energonezaleznyym>
5. <https://media.defense.gov/2022/Mar/28/2002964702/-1/-1/1/NDS-FACT-SHEET.PDF>
6. <https://sanctionsnews.bakermckenzie.com/taiwan-issues-list-of-russia-related-export-controls/>
7. <https://thediplomat.com/2022/03/the-cost-of-the-war-to-the-china-ukraine-relationship/>
8. <https://thegeopolitics.com/chinas-belt-and-road-initiative-an-overview/>
9. <https://tsn.ua/svit/ukrayina-ta-kitay-vitratyut-7-milyardiv-dolariv-na-vtilennya-spilnih-proektiv-1055860.html>
10. <https://ua.usembassy.gov/uk/u-s-ukraine-charter-on-strategic-partnership/>
11. <https://www.clingendael.org/publication/new-map-belt-and-road-initiative>
12. <https://www.embassypages.com/taiwan>
13. <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/22/684453/>
14. <https://www.facebook.com/cesukraine/posts/4871476329547259>
15. <https://www.globaltimes.cn/page/202204/1259758.shtml>
16. <https://www.niknews.mk.ua/2015/01/20/biznesmen-iz-gonkonga-zajavil-prava-na-kuplennyj- knr-u-ukrainy-avianosets-varjag/>
17. <https://www.posolstva.net/ru/26380/Russia-embassy-Taipei>
18. <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
19. <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>
20. <https://www.president.gov.ua/documents/6922022-44369>
21. <https://www.radiosvoboda.org/a/kytai-ukrayina-investytsiyi-kredyty-knr-kpk/31487078.html>
22. <https://www.rbc.ua/rus/news/svoyi-interesi-chiemu-botsi-kitay-viyi-rosiyi-1664467503.html>
23. https://www3.nhk.or.jp/nhkworld/uk/news/20220930_41/
24. <https://z-upload.facebook.com/embassyofjapaninukraine/posts/1970161626511054>

© Центр глобалістики «Стратегія XXI»

Авторська група:

Михайло Гончар, Сергій Вишнівецький, Оксана Буковинська, Оксана Ішук

Інформація та погляди, викладені в цьому дослідженні, належать авторам і не обов'язково відображають офіційну думку Фонду Конрада Аденауера та Міністерства закордонних справ України.

Центр глобалістики «Стратегія XXI»

вул. Щекавицька, 51 Офіс 26
Київ, 04071, Україна
Е-пошта: info@geostrategy.org.ua
<https://geostrategy.org.ua/>